

УДК 930. 22: 355. 01 (477-25)

Марія Дмитрієнко

Ярослава Іщенко

ЩОДЕННИК ЖИТТЯ КИЯН У ДНІ ВІЙНИ КРІЗЬ СВІДЧЕННЯ ДОКУМЕНТІВ

**Рецензія на кн.: Київ у дні нацистської навали.
За документами радянських спецслужб.
– К.; Львів, 2003. – 526 с.**

У рецензії розглянуто інформацію з документів радянських спецслужб, які вперше опубліковані та представлені авторами – упорядниками у спеціальному випуску. Рецензенти наголошують на необхідності таких видань, що розкривають особливості життя мешканців столиці з огляду на його бачення та дії утаємниченої роботи НКВС та НКДБ. Одночасно порушено і ряд питань, що стосуються понятійного апарату історії війни.

Основу представленої науковій громадкості книги «Київ у дні нацистської навали. За документами радянських спецслужб» співголови редакційної ради В.М. Литвин, В.А. Смолій; відповід. ред. О.Є. Лисенко (К. – Львів, 2003. 526 с.; іл.) складають документи, які переважно перебувають в Державному архіві Служби безпеки України і досі не були введені до наукового обігу через закритість архіву для науковців, що тривала впродовж понад 70 років. Можливість ознайомитися з різними за походженням матеріалами й дала змогу науковцям розпочати складну і копітку роботу щодо виявлення найхарактерніших з них, такі, що проливають світло на частину не відомих і мало досліджених аспектів життя мешканців столиці через призму поглядів особливої ланки державного апарату, до якої відносилися страш-

ні для простих людей, утаємничені через свою діяльність структури НКВС і НКДБ.

Заявляючи про мету свого дослідження, автори вступної статті, знані науковці, що розробляють тривалий час різні питання великої проблеми «Україна у роки Другої світової війни» – Т.В. Вронська, А.В. Кентій, С.А. Кокін і О.Є. Лисенко наголошують на поетапності висвітлення теми «Київ у дні нацистської навали (1941-1945 рр.)». Тобто документи представляють відтинок часу починаючи з перших місяців війни, потім періоди окупації та завершального етапу незнаного досі за масштабністю збройного конфлікту, двоюбою двох діаметрально протилежних ідеологій. Висвітлюючи всі сфери життя суспільства, які донині здебільшого перебували за межами наукових студій, автори по чергово зупиняються у досить великому вступі, який, на нашу думку, варто означити як добре з компонований нарис життя столиці у 1941-1945 рр., на окремих складових історії столиці. Відтак у нарисах представлено Київ передвоєнний, у перші дні війни, його евакуацію, оборону Києва (11 липня – 19 вересня 1941 р.), окупацію та окупаційну владу, винищення населення, новий порядок, Український самостійницький рух, життя релігійних громад, господарське життя, радянське підпілля, Київ напередодні звільнення, боротьбу за визволення Києва, налагодження мирного життя (з вказівками на матеріальні та демографічні втрати).

Вже сам перелік означених питань, як і текстова частина до них, в сумі складають хронологічний за побудовою нарис, оскільки кожний з озаглавлених підрозділів – то велика тема, для висвітлення якої навіть означеної у примітках залучених даних, літератури документів з архіву СБУ замало. Однак, все ж необхідно підкреслити, що ці вісімдесят сторінок, які відведено вступній частині, вповні дають широкому загалу і фахівцям можливість означити коло проблем, які виявилися заявленими, окремими документами однак не вповні ще розкриті.

Не будемо аналізувати та оцінювати інформативну складову кожного підрозділу, бо на то потрібна величезна істори-

ко-порівняльна дослідницька робота. Відзначимо тільки, що авторам у вступі і далі, в представленому комплексі упорядкованих документів, якнайкраще вдалося розкрити через матеріали спецслужб маловідомі аспекти саме історії життя столиці України, показати, бодай вибірково, та все ж вперше під таким кутом зору і комплексно саме те, чого так не вистачало у тисячах розвідок про історію Києва цього періоду. До речі, принагідно відзначимо, що авторам рецензії не відомо будь-які бібліографічні видання з оглядом літератури про Київ тих років, які відносилися до останніх дванадцяти років. Можливо саме через це досить побіжно написаними виглядають розділи, скажімо про український самостійницький рух. Хоча тільки в останні роки йому присвячено чимало значних видань. Саме в цьому підрозділі рецензованої книги нами помічено дещо спрощене уявлення щодо роботи підпільників з ОУН, скажімо вже широко відому, завдяки останнім працям професора Н.І. Миронець, українську поетку Олену Телігу та Олега Ольжича (який в іншому контексті, на наступній сторінці фігурує просто як професор О. Кандиба без усяких на то пояснень, що в першому випадку – то його псевдо, а в другому – справжнє прізвище).

Серед представлених у 3х документальних блоках подано 12-9ть окремих матеріалів, що відповідно розкривають зміст праці – (45, 40 і 42 відповідно). Документи являють собою безперечно неоціненну частину документальної спадщини з історії воєнного Києва. Ми в ніякому разі не погоджуємося з твердженнями авторів щодо того, що через 60 літ важко відтворити життя міста та його мешканців у роки Великої війни. «Велике бачиться на відстані», – це крилатий вислів, добре знаний історикам, як і слова Овідія: «*Omnia mutantur. Nihil interit.*» («Усе змінюється, але нічого не гине»).

Ми певні того, що започаткована даною публікацією проблематика у вигляді науково – документального видання документів радянських спецслужб стане прикладом для початку комплексної розробки великої проблеми. Можливо своє слово ще

скажуть дослідники офіційної та підпільної преси, документи з якої ще не класифіковано по темах і не оприлюднено. Адже поряд з чистою водою агітаційними та ідеологічними питаннями, вони несуть ще небачений досі інформаційний блок поглядів та оцінки подій з двох боків невидимих барикад. Колись ми з доктором історичних наук О.Є. Лисенком зібрали достатньо велику інформацію щодо газет підпілля та офіційних видань різних типів в окупованій Україні. Жаль буде, якщо дослідники обминатимуть цю періодику і на далі. Адже вона вся – про страшну навалу, дії окупаційної влади та т. з. самоуправління, про все те, що і називається життям.

Ще одне з питань, що виникає при читанні тексту вступу. Тільки на 41 сторінці автори вперше говорять про те, що йдеться про Велику Вітчизняну війну. До цього фігурує інше її означення – «Друга світова війна». Зрозуміло, що коли йдеться про всесвітню історію, то наша війна із загарбниками була її частиною. Але вона велася здебільшого на нашій території, нашими людьми, значну частину яких склали покоління, які зросли за радянської влади. Саме вони, як і ветерани громадянської війни, сприймали її війною за Вітчизну. Це вже інша справа, що завдяки розбіжностям ідеологічного плану чимало східних українців вкладали в це слово своє уявлення про суспільний лад у Вітчизні, за яку боролися. Чимало додали від себе дослідники з діаспори, що обстоювали погляди ОУН, всі військові акції частин УПА. А великий масив людей, представляючих Східні землі, більшу частину України, йшли на бій під червоними прапорами радянської влади. Отже, запобігання перед тими, хто галасом і тиском друкованого слова хоче прийняти в історії поняття «Велика Вітчизняна війна» звести до меж збройного конфлікту з німцями на нашій величезній власній території і назвати її виключно частиною Другої світової війни, на нашу думку, видається просто небажанням відстоювати те, що є правдою історії. Небагато буде коштувати відтак дійти до переоцінки Грюнвальдської битви, Вітчизняної війни 1912 р., де участь українських збройних сил і керівників ними була відчутною.

Попри все, порушення даного питання видається нам передумовою для дослідження в сучасному розумінні, на ґрунтовній базі матеріалів щодо класифікації різних війн, теоретичних її проблем з розкриттям ряду понять таких, як громадянські війни, справедливі й навпаки, загарбницькі, локальні, континентальні, міжконфесійні в основі, ідеологічно спрямовані, територіальні тощо. Багатогранність поняття «війна» має бути уточнена без огляду на ідеологічні симпатії окремих істориків та поступок з примарним поглядом об'єднати суспільство шляхом знов таки оминання історичної дійсності, її фактів та документів, як це відбувається з Вітчизняною війною.

Охарактеризувати кожен з блоків представленої в документах інформації важко, оскільки вони здебільшого представляють окремі унікальні сторінки дії закритих владних структур. Власне цього і прагнули автори, досконало дослідивши архіви КДБ, відібравши найхарактерніші, долучивши до них окремі документи з спогадів та частину наведених у наукових виданнях попередніх років.

Тож дана праця не закриває вперше порушену в такому ракурсі тему, а відкриває можливості вивчення ряду важливих питань саме беручи за основу нововиявлені документи. Наведемо один тільки приклад. Документи під № 105 з назвою «Перелік записів, зроблених в'язнями у камерах тюрми СД і гестапо в м. Києві» від 29 листопада 1943 р. – то жахливі записи про останні години життя людей, потім страчених. Серед них особи, що належать до різних національностей, віросповідань, різні за віком та ідеологічними переконаннями. То все – звернення вже мертвих на той час до живих, біль і розпач, велич духу і незламність представників як більшовиків, так і ОУН. Чим це на далі не є темою для висвітлення в контексті протистояння німцям різних людей, що брали участь в русі опору в межах всієї України? Місцеві архіви, добірки документів з регіонів дають можливість сказати своє нове слово дослідникам Великої Вітчизняної війни, що була всенародною. Кожний з народів у своїй масі часом втрачав на то століття, щоб звільнитися від за-

войовників (згадаємо часи Реконкісти в Іспанії) або хресто-ві походи чи утворення халіфатів в Північній Африці, або за-войовницькі війни в Північній Америці). Саме через бачення, знання світової історії воєн можна переконливо довести тезу про визначення нашої війни як Великої і Вітчизняної за всіма на то правилами і ознаками.

Чомусь історикам стало до вподоби роботи часто узагальнен-ня без масштабних нато досліджень питання. А мода на відступ від правди життя, свідчень документів в угоду тим, які чомусь тільки за своїм правом вважають себе справжніми борцями за істину, може завести і далі. Наявність будь-яких огульних оці-нок з боку належних до різних партійних вподобань істориків призводить до тотального перегляду причин, перебігу подій та їх наслідків стосується це і Вітчизняної війни. Саме факти й оцінки їх в хронологічній канві Великої Вітчизняної війни виявилися найбільш беззахисними перед гаслами – «Все пере-кручено! Все обріхано! Все – не правда!», а наявність живих свідків з обох сторін барикадних боїв – націоналістів та біль-шовиків додали жару у диспутах. Але двох правд не існує, а джерелом її живлення, без огляду на партійну приналежність, є тільки документальні свідчення. І там, і тут існував жахли-вий терор, різні методи вживалися для успіху задуманих опе-рацій. Переконаємося в тому, коли читаємо документи з книги з переліком прізвищ людей, засуджених до страти. Серед них бухгалтери, конохи, звичайна сторожа, охоронці, представни-ки інтелігенції. Списки ті – з робочих столів обох спецслужб – радянських і німецьких. Чи не настав час окреслити з великого загалу питань основні, вивчити їх досконало, щоб не підіймала-ся ні в кого рука дописати від себе щось в історію боротьби на-роду з фашизмом? Цій справі слугують і документи, представ-лені упорядниками – Т. Вронською, А. Кентієм, С. Кокіним, О. Лисенком, Г. Смирновим.

Документи, оприлюднені в книзі, дають уяву тільки про части-ну роботи органів з назвами, що стали зловісними через страш-ну чорну роботу «чистильників», яку їм відвів існувавший сус-

пільний лад. Страждали від нього і ті й інші. Та це не означає огульного охаювання всього і вся, що зробили чекісти. Про це не раз писалося дослідниками проблеми. Власне така доля у всіх спецслужб світу, якщо уважно придивитися та порівняти оцінки їхньої діяльності та методи роботи. Отже і представлені документи мають право на оприлюднення свого фактологічного блоку, оскільки вони – робота однієї з ланок владних структур. Можна тільки вітати авторів вступу, упорядників (частина прізвищ в них збігається) з успішно проведеною, копіткою роботою і виданням такої цікавої книги, яка стала помітним явищем серед документальних видань нашого часу.

Ряд прикрих описок, помилки та часом побіжний огляд подій у вступі ні в якому разі не зменшують наукової вартості видання.

Осібного розгляду і схвалення заслуговує блок ілюстрованого матеріалу, розміщеного наприкінці видання, хоча у «Змісті» його озаглавлено чомусь «Список ілюстрацій». Дані фотодокументи, частина з яких знайома дослідникам завдяки спеціальним виданням, наведені в книзі досить вдало, а їх підбір ще одне свідчення важливості фотосвідчень як особливого типу достовірних документів. Потрібно відзначити зоровий ряд ілюстрацій як достаменні документи, які, поряд з текстовими, можна вповні використовувати вченим. Нас дивує той факт, що в грифах видання вказано дві поважні наукові установи, а ніде не зазначено жодним словом про обговорення науково-документального видання на Вченій раді та його рекомендації до друку. Відтак можна було б уникнути ряду археографічних недоречностей, обумовивши їх в археографічному вступі. Так, прізвища авторів вступу вказано не після всього тексту, а перед означенням «Примітки», що включає їх участь у складанні останніх. Не без помилок обійшлося при бібліографічних посиланнях.

Скажімо, в одному документі є посилання на тодішні назви київських вулиць, а посторінкові примітки дозволяють їх ідентифікувати за сучасними назвами, а в цілому ряді наступних матеріалів вже у подібних вказівках на місце події чи розташу-

вання об'єкту, про який йдеться, фігурують довоєнні чи повоєнні назви без уточнення чи вказівки сучасних перейменувань. Книгу розраховано не тільки на дослідників – киян. Отже такі пояснення щодо географічної локалізації об'єктів при публікації документів, розрахованих на багаторазове та різнопланове використання обов'язкове.

На кінці, або ж на початку видання завжди у наукових працях подається повний її бібліографічний опис, який у даному випадку відсутній, як і адресация книги. Читачам, просто не вказано на кого вона розрахована. Чомусь в редакційну раду з означенням «відповідальний редактор» потрапило прізвище О.Є. Лисенка, хоча за всіма правилами воно має бути вказане серед членів редакційної колегії, де подано прізвища і відповідального секретаря. Подані документи і робота колективу не захищена капірайтом. Зміст починається з с. 3, але в ньому ж цією цифрою означено вступ замість показника номера – сторінка 11, з якою він і починається.

Однак ці недоробки більше відносяться до компетенції видавництва.

На останок, позитивно оцінюючи дану працю і вітаючи її творців з новим значним здобутком, варто висловити сподівання на подальшу розробку ними порушеної комплексної проблеми шляхом публікації ще не введених до обігу документів.

*Maria Dmytrienko
Yaroslava Ishchenko*

**EVERYDAY LIFE OF KYIV CITIZENS DURING WORLD WAR
II BASED ON THE DOCUMENTARY EVIDENCES**

The present review makes brief insight to the first published documents of Soviet special services. The reviewers emphasize the necessity of such issues that discover the peculiarities of everyday life of capital's dwellers through the NKVD and NKGB vision. At the same time, the usage of specific war terms was discussed in the review.